

**ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА БЛАГОДІЙНИЦЬКІ
ТОВАРИСТВА У СВЯТКОВІЙ КУЛЬТУРІ МИКОЛАЇВЩИНИ
КІНЦЯ ХІХ– ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Досліджується та аналізується культурно-мистецька діяльність громадських організацій і благодійницьких товариств Миколаївської області у святковій культурі Миколаївщини кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Ключові слова: свято, вечір відпочинку, концерт, святкова культура, товариство, благодійницькі організації, музичний ранок.

Исследуется и анализируется культурно-досуговая деятельность общественных организаций и благотворительных обществ Николаева в рамках изучения праздничной культуры Николаевской области конца ХІХ — начала ХХ в.

Ключевые слова: праздник, вечер отдыха, праздничная культура, общество, благотворительная организация, музыкальный утренник.

The author studies and analyzes the cultural and artistic activities public organizations and charitable societies in the history of Nikolayev festive culture of Nikolayev region at the end of ХІХ the beginning of ХХ century.

Key words: holiday, evening, concerts, festive culture, society, charitable organization, musical morning.

У суспільно-політичному, культурно-мистецькому й науковому житті Миколаєва кінця ХІХ — початку ХХ ст. помітну роль відігравали так звані громади, благодійницькі товариства, комітети тощо. Для досягнення поставленої мети всі ці організації використовували різні форми впливу на свідомість, поведінку людей та взаємовідносини в суспільстві, але провідне місце відводилося лекційній, концертній діяльності, організації літературних та музичних вечорів, проведенню свят і народних гулянь — святковій культурі взагалі.

Об'єктом нашого дослідження є святкова культура, а предметом — діяльність благодійницьких товариств, громадських і культурно-мистецьких організацій Миколаївщини кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Нині проблему становлення святкової культури активно вивчають українські культурологи й історики на всеукраїнському та регіональному рівнях. Серед досліджень всеукраїнського рівня на увагу заслуговують праці А. Курочкіна, Н. Гогохія, Т. Гаєвської, С. Бесклубенко, О. Лиманської, О. Панькової та ін. Регіональний аспект розвитку святкової культури Миколаївщини висвітлено

в працях В. Дрізо, О. Шпачинського, А. Затуряна та ін. Існує чимало досліджень та наукових статей, у яких розкрито питання діяльності громадських об'єднань та благодійницьких організацій, — праці Ю. Гузенка, В. Шкварця, В. Щукіна. Діяльність громадських та культурно-мистецьких товариств Миколаївщини кінця XIX-початку XX ст. висвітлено в дисертаційних дослідженнях миколаївських істориків-краєзнавців О. Караульної, Т. Березовської, Н. Крижанівської та ін. Але жоден із вищезазначених дослідників не розглядає в діяльності громадських товариств та благодійницьких організацій саме свято як провідну рушійну силу впливу на людську свідомість у межах святкової культури Миколаївщини в цілому.

Вивчення попереднього досвіду розвитку святкової культури, безсумнівно є актуальним і має важливе практичне значення для сучасного суспільства.

Мета статті — проаналізувати в історико-культурологічному аспекті культурно-мистецьку діяльність благодійних організацій та громадських об'єднань у розвитку святкової культури Миколаївщини кінця XIX — початку XX ст.

Наприкінці XIX — початку XX ст. на території Миколаєва існувало чимало громадських організацій, товариств, аматорських об'єднань, які займалися концертною діяльністю, організацією свят, народних гулянь. Серед них зазначимо такі: Товариство піклування про народну тверезість, товариство «Просвіта», Миколаївська громадська бібліотека, Миколаївське товариство садівництва, Міське зібрання, Морське зібрання, Миколаївський музичний гурток, комітет народних читань, музично-літературно-артистичний гурток, відділення Імператорського Російського музичного товариства та ін.

Так, з метою активізації суспільної діяльності, виховання українського патріотизму, національної гідності та свідомості суттєвий внесок у розвиток святкової культури Миколаївщини кінця XIX — початку XX ст. зробила Миколаївська «Просвіта».

У «Справозданні Українського товариства «Просвіта» в Миколаєві на 1 січня 1909 р.» зазначається, що «вистави й літературно-музичні вечори є дійсно корисними, відповідно до мети Товариства, адже вони, активізуючи самосвідомість у присутніх, об'єднують небайдужих до наших справ...» [18].

Щоб створити святкову атмосферу для жителів Миколаєва, «Просвіта» використовувала найрізноманітніші форми проведення заходів: традиційні свята, вечори українських колядок, літературно-музичні вечори та ранки, концерти, вистави, лекції, показ опер, драм, комедій тощо.

Зважаючи на велику користь від організації вистав та літературно-музичних вечорів і ранків для культурного збагачення

населення Миколаєва, «Просвіта» створила артистичний відділ, який і піклувався організацією та проведенням таких заходів [19].

З «Промови на роковини «Просвіти»» ми дізнаємося, що вечори відпочинку проводилися щосуботи й привертали увагу широкої публіки до діяльності товариства [3].

Звіти товариства свідчать про численні культурно-мистецькі заходи. Так, у 1908 р. було організовано та проведено 47 літературно-музичних вечорів [16]. На цих вечорах, окрім декламацій та співів, дуетів, соло, тріо та хору, було представлено 3 опери, 4 драми, 8 комедій і 13 жартів, разом — 28 п'єс українських та російських драматургів з українським перекладом [17].

Почесне місце у святковій діяльності «Просвіти» посідали заходи на вшанування пам'яті Кобзаря. Навіть свою діяльність Товариство розпочало 25 лютого 1907 р. з поминальної панахиди за Т. Г. Шевченком, яка відбулася в Купецькому соборі [11]. «Шевченківські свята» або «Тарасові свята», що проводилися Товариством, щорічно перетворювалися на феєричні дійства, це було справжнє свято для жителів міста Миколаєва. Керівництво Товариства з особливою відповідальністю ставилося до проведення заходів на вшанування поета. У програмах заходів, присвячених пам'яті Т. Г. Шевченка, брали участь різні хоріві колективи, які виконували музичні твори, написані на вірші Кобзаря: «Реве та стогне Дніпр широкий», «Заповіт», сцени з опери «Катерина» М. Аркаса тощо [2].

Такі заходи «Просвіта» влаштовувала щорічно, таким чином популяризуючи творчість Т. Г. Шевченка, прищеплюючи любов до його творчості та впливаючи на формування національної свідомості миколаївців.

Зважаючи на інформацію з афіш та програм заходів «Просвіти», що збереглися у фондах Державного архіву Миколаївської області, слід зазначити, що репертуар вечорів відпочинку, свят, концертів та народних гулянь складався переважно з творів українських митців: М. Лисенка, М. Кропивницького, Лесі Українки, Л. Глібова, Є. Гребінки, В. Заремби, М. Старицького, Б. Грінченка, Г. Квітки-Основ'яненка, С. Гулака-Артемовського та інших. Але все ж таки червоною стрічкою у багатьох заходах проходить творчість Т. Г. Шевченка та засновника Товариства — М. Аркаса.

Вирішуючи своє надзавдання, певний внесок у розвиток святової культури Миколаївщини зробив Особливий комітет піклування про народну тверезість, адже основна мета його роботи — боротьба з алкоголізмом через проведення народних читань, лекцій, бесід, організацію театральних вистав, громадських розваг тощо [5, с. 10]. Головними майданчиками для проведення масових заходів стали два народні сади: відкритий у 1900 р. на військовому

ринку, на землях морського відомства — Сад № 1 [5, с. 11] та на території лісків, на землях, які належали нащадкам міщанина Яковенка та Товариству велосипедистів, — Сад № 2 [5, с. 11]. Народні гуляння в садах проводилися щонеділі та у святкові дні з 14 до 22 години [9, с. 108]. Було безліч розваг як для дорослих, так і для дітей: танці на окремих майданчиках, каруселі, кеглі, гойдалки, співи, оповідання, театральні вистави, народні читання тощо. Кожного разу грали два музичних оркестри, роздавалися газети й журнали для читання, працював буфет, де можна було придбати чай, охолоджувальні напої, холодні закуски, тістечка, морозиво тощо.

Окрім вищезазначених розваг у народних садах на постійних сценах організували театральні вистави. Так, у 1914 р. відбулося 60 театральних вистав: у саду № 1 — 15, у саду № 2 — 45 [4, с. 132].

Для ознайомлення жителів міста Миколаєва з творчістю видатних діячів літератури проводилися вечори-портрети. У 1899, 1901 рр. відбулися літературні вечори, присвячені О. С. Пушкіну, в 1900 р. — М. Ю. Лермонтову, в 1902 — творчості М. Гоголя, в 1903 — А. П. Чехова [10, с. 25].

Досліджуючи історію святкової культури Миколаївщини кінця XIX — початку XX ст., не можна не звернути уваги на діяльність Миколаївського відділення Російського Імператорського товариства садівництва. Однією з форм популяризації рослинного світу стало проведення Товариством виставок рослин. Кожна виставка проходила в урочистій атмосфері з використанням різних засобів активізації уваги глядача й була невеличким святом для мешканців робітничого міста. Наприклад, перед відкриттям виставки завжди читався молебень, до учасників виставок зверталися з промовама вельмиповажні гості тощо. Така виставка пройшла в місті в 1897 р. [14, с. 12].

5 листопада 1904 р. о 12 годині в залі Зимового Морського Зібрання відбулося урочисте відкриття ще однієї виставки [15, с. 30]. Перед відкриттям пройшов молебень, після якого рослини окропили освяченою водою. Під час роботи виставки проведено літературно-музичний вечір, на якому були присутні 300 осіб [15, с. 31].

Але визначною подією у святковій діяльності Товариства Садівництва та житті Миколаєва в цілому стала організація свята деревонасаджень. Захід відбувся 16 квітня в неділю й набув небачених досі великих масштабів. При цьому до його проведення були залучені майже всі навчальні заклади міста, оркестр 58-го Празького полку й 7-го Донського козацького полку, хор духової музики реального училища та притулок Благодійного товариства тощо. В цілому кількість учасників свята перевищила 1200 осіб

[13, с. 8]. Свято мало величезний успіх серед мешканців міста, тому дирекція Товариства вирішила повторити його наступного року. Оскільки в заході не брали участі чотири найголовніші навчальні заклади, міська управа вирішила цей день не називати святом у публікаціях та запрошеннях і не вважати офіційним святом міста. Зважаючи на це, Правління вирішило урочистості назвати «весняним деревонасадженням» [13, с. 10].

Урізноманітнювали святкову культуру Миколаєва цікавими музичними вечорами, творчими зустрічами, концертами інструментальної та хорової музики гурток любителів музики та Товариство любителів хорового співу, на базі якого з часом виникає музичний гурток [10, с. 125]. А 31 жовтня 1891 р. в місті Миколаєві відкривається філія Російського Імператорського музичного товариства [10, с. 125].

На початку 1890 р., 23 квітня, після підписання статуту в Миколаєві розпочав свою діяльність Артистичний гурток [10, с. 134]. Згідно зі статутом гуртка, нове творче об'єднання мало право показувати драматичні вистави, організовувати концерти, літературні, музичні, танцювальні вечори, костюмовані бали, художні виставки [10, с. 135].

Із середини 1900 р. артистичний гурток припинив свою діяльність, але в жовтні 1907 р. було створено театральну комісію, яка проводила роботу з організації нового артистичного гуртка. 16 лютого 1908 р. вже відбулися перші установчі збори новоствореного колективу [10, с. 141]. Гурток дістав нову назву «Любителі драматичного мистецтва». Прем'єрою вистави М. В. Гоголя «Женитьба» гурток розпочав свою популяризаторську та виставкову діяльність. У 1909 р. любителі драматичного мистецтва влаштували бенефіс артиста І. С. Волина та показали триактову драму «Жертва за жертву» [10, с. 142]. 18 березня 1909 р. на сцені народного саду №1 Миколаївського відділення Російського Імператорського товариства піклування про народну тверезість відбувся бенефіс режисера І. П. Правдіна з різноманітним дивертисментом [10, с. 143].

Досліджуючи святкову культуру Миколаївщини кінця XIX — початку XX ст. не можна обійти увагою діяльність Миколаївської громадської бібліотеки. З метою популяризації книги, ознайомлення жителів міста з творчістю видатних письменників дирекція бібліотеки організувала різноманітні заходи та культурно-мистецькі акції. В 1909 р. дирекція бібліотеки прагнула «внести світло й у малокультурне середовище» слобідки, надати їй можливості за мізерну плату мати «здорову духовну їжу» [5, с. 32], іншими словами, організувати Народні читання.

Так, 8 серпня 1909 р. громадська бібліотека проводить перше народне читання» [5, с. 35]. Читцем виступив І. Б. Мандельштам, який одразу завоював прихильність аудиторії. Особливе враження

справляло читання оповідань Чехова «В овраге» та гумористичних оповідань «Хирургия», «Хамелеон», «Налим» [5, с. 35]. Підбадьорена успіхом перших читань, дирекція бібліотеки цього ж року провела наступні — 26 вересня, 3 і 10 жовтня, 12 та 26 листопада, 22 грудня» [5, с. 39].

Слід звернути увагу на художній аспект організації Народних читань. Наприклад, 2-е читання мало ще більший успіх. Лекція С. В. Дуброва «Про значення художньої літератури», популярно викладена, дуже сподобалася слухачам, оскільки містила чіткі рекомендації, що та як треба читати. Після лекції І. Б. Мендельштам прочитав оповідання А. П. Чехова «Унтер Пришибеев», «Тоска» й уривки з поеми Некрасова «Кому на Руси жить хорошо». Аудиторія була вдячною й цього року: «жадно вслуховуючись в кожне слово читців» [5, с. 40]. Наступні читання були присвячені пам'яті А. І. Кольцова до 100-річчя від дня народження [5, с. 41]; злободенному питанню того часу «Про алкоголізм». Деякі читання для кращого сприйняття інформації супроводжувалися туманними картинами. П'яте народне читання відбулося за оригінальною програмою, де зазначалося, які книги та як треба читати. І. Б. Мандельштам прочитав кращі оповідання Л. М. Толстого «Три смерті», І. С. Тургенева «Певцы», А. П. Чехова «Ванька», М. Горького «Старуха Изергиль». Особливо успішний і яскравим було 7-е народне читання, яке відбулося 31 січня 1910 р. в залі Міського зібрання й присвячене 50-річчю від дня народження А. П. Чехова. Усі квитки на цей захід було розпродано за один день. Читання відкрив А. К. Монтеллі з рефератом «Про гумор Чехова», після цього Б. Є. Варшавер і артист І. А. Покровський прочитали гумористичні оповідання Чехова «Неудача», «Винт», «Трагик по неволе»; артистка Волошина прочитала два вірші Скітальця й Щепкіної-Купернік, присвячені пам'яті Чехова [6, с. 15].

Цікавою знахідкою як доповнення до народних читань стали організація та проведення народних музичних ранків, головною метою яких був «розвинення художнього смаку, розуміння музики, прищеплення почуття прекрасного серед малокультурних слухачів» [6, с. 18].

Кожний музичний ранок, за задумом організаторів, був присвячений лише одному композитору, щоб створити про нього цілісне уявлення. Перед виконанням музичних номерів зачитувався реферат, у якому йшлося про значення творчості обраного композитора в історії музики, подавалися його біографічні дані та характеристика творчості, проводився детальний аналіз тих номерів, які виконуватимуться на заході. Отже, перед переглядом аудиторія отримувала інформацію, що значно полегшувала сприйняття та розуміння музичної програми [6, с. 22].

Перший музичний ранок, присвячений творчості П. І. Чайковського, відбувся 14 березня 1910 р. Його провів молодий скрипаль Л. А. Теплицький. Другий музичний ранок пройшов без зачитування реферату: до програми входили твори Ф. Шопена, Ж. Массне, Ф. Левина, М. Глінки [6, с. 24]. Третій музичний ранок, який відбувся 20 квітня 1910 р., був присвячений творчості М. Глінки [6, с. 31].

У проведенні музичних ранків брали участь видатні музиканти й співаки: піаністки С. С. Левенштейн, З. Д. Бендерська, О. І. Герман, М. П. Казакова та піаніст Я. І. Берковський, скрипаль Л. А. Теплицький, віолончелісти Б. С. Кузнецов, А. А. Лукінич, співаки А. Г. Гайсинська, А. Ф. Попова, М. М. Ясинська. Крім того, за запрошенням дирекції виступила молода піаністка Еріка Воскобойникова (була проїздом через Миколаїв) [6, с. 43].

У 1911 р. вдалося організувати лише 3 музичні ранки: 27 березня літературний ранок за участю Б. Є. Варшавера та М. Є. Гужева; 13 лютого — ранок, присвячений російським композиторам за участю Л. А. Теплицького, А. А. Лукініча, А. І. Рахманова-Гуровича, П. І. Ельвінського; 24 квітня — ранок, присвячений пам'яті А. Г. Рубінштейна [6, с. 8].

Ще одним відкриттям для концертної діяльності бібліотеки стали «симфонічні музичні ранки», під час яких місцеві та запрошені симфонічні оркестри ознайомлювали слухача з вітчизняною та світовою класичною музикою. Так, 4 листопада 1912 р. відбувся 1-й симфонічний ранок, на якому виступив оркестр під керівництвом А. А. Лукініча [12, с. 32]. Наступний — 2-й симфонічний ранок — пройшов 8 листопада, де знову свою творчість презентував оркестр під керівництвом А. А. Лукініча [12, с. 32]. 25 листопада 1912 р. оркестр під керівництвом А. А. Лукініча та за участю солістів Бродського та В. І. Давидовича провели 3-й симфонічний ранок [12, с. 32].

Дирекція бібліотеки також не відмовилася від народних читань, навпаки, зважаючи на успіх подібних заходів, започаткувала літературні ранки. Такий захід пройшов 28 жовтня 1912 р. за темою «Рік російської слави», яку розкрив М. М. Горбачов, після лекції він прочитав уривки з літературних творів і вірші Ф. Ф. Орбеліані [7, с. 6-7].

Свято як інструмент діяльності використовували в арсеналі громадські товариства та благодійницькі об'єднання, діяльність яких часто була далекою від культурно-мистецького спрямування. За цих умов свято стає джерелом отримання прибутку. Наприклад, Товариство допомоги родинам нижніх чинів, яких призвали на військову службу в 1914 р., заробило від показу вистав, концертів, вечорів відпочинку 1993 крб. 12 коп, що становить 2,5 % від усього прибутку за 1914 р. [1, с. 88].

Кошти від показу вистав, концертів, прилюдних читань, мас-карадів, дитячих вечорів, інших розважальних та культурно-мистецьких заходів сумою 1346 крб. 13 коп. сприяли збагаченню «Товариства допомоги незаможним особам, які прагнуть до освіти» [1, с. 46]. У 1908 р. від літературно-музичного вечора, проведеного Товариством, чистого прибутку — 923 крб. 38 коп. [1, с. 48].

Згідно з кошторисом надходжень Товариства допомоги нужденним учням Херсонської першої чоловічої гімназії у 1908 р. від організації та проведення дитячих вечорів отримано чистого прибутку 580 крб. 11 коп. [1, с. 104].

Завдяки виставам та концертам у 1894 р. Товариство взаємодопомоги прикажчиків-християн міста Миколаєва отримало прибутку у розмірі 388 крб. [1, с. 67].

Отже, в діяльності багатьох благодійницьких організацій і різних громадських об'єднань, навіть не культурно-мистецького спрямування, посідало провідне місце. Саме воно відіграє важливу роль у процесі інтеграції людини в соціум, долучає її до духовних традицій. Вирішуючи своє надзавдання та фінансові проблеми через організацію та проведення різноманітних культурно-мистецьких заходів, усі вищезгадані організації та товариства робили таким чином внесок у розвиток святкової культури Миколаївщини кінця XIX-початку XX ст., збагачуючи й урізноманітнюючи її за допомогою культурно-мистецьких акцій.

У подальшому планується в межах дисертаційного дослідження проаналізувати святкову культуру кінця XIX — XX ст. та трансформувати кращі досягнення попередніх років до сучасних умов.

Список літератури

1. Гузенко Ю. І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX — на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) / Ю. І. Гузенко. — Миколаїв : Іліон, 2006. — 232 с.
2. ДАМО, ф. 206, оп.1, спр. 38. арк.14.
3. ДАМО, ф. 206, оп.2, спр. 3. арк. 7.
4. Заковоротній Д. І. Миколаївський особливий комітет про народну тверезість / Д. І. Заковоротній // Науково-методична конференція. Могилянські читання — 99. — Т. 4. — С. 132.
5. Звіт Миколаївської громадської бібліотеки за 1909 р. — Миколаїв: Електротиполітогр. Л. та І. Білолипських, 1910. — 52 с.
6. Звіт Миколаївської громадської бібліотеки за 1910 р. — Миколаїв: Електротиполітогр. Л. та І. Білолипських, 1911. — 48 с.
7. Звіт Миколаївської громадської бібліотеки за 1911 р. — Миколаїв: Електротиполітогр. Л. та І. Білолипських, 1912. — 41 с.
8. Звіт Миколаївської громадської бібліотеки за 1913 р. — Миколаїв: Електротиполітогр. Л. та І. Білолипських, 1914. — 47 с.

9. Караульна О. М. Південь України кінця ХІХ — початку ХХ століття в контексті українського культурно-національного відродження : дис. ... канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / О. М. Караульна ; Київ. нац. ун-т культ. — Київ, 2005. — 200 с.
10. Ковалева О. Ф. Очерки истории культуры Южного Прибужья : (от истоков до начала ХХ века) / О. Ф. Ковалева, В. П. Чистов. — Николаев: Тетра, 2001. — Кн. 1 : Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. — 239 с
11. Николаївське Українське Товариство «Просвіта» // Николаевская газета. — 1907. — 24 февр. — С. 1.
12. Мицик С. В. Миколаївська громадська бібліотека у святковій культурі Миколаєва кінця ХІХ — початку ХХ ст. / С. В. Мицик // Вісник книжкової палати України. — 2011. — № 11 — С. 31–34.
13. Отчет о деятельности Николаевского Отдела Императорского Российского Общества Садоводства за 1900 г. С. 2-14, за 1901 г. — С. 6–16.
14. Отчет о деятельности Николаевского Отдела Императорского Российского Общества Садоводства за 1897 р. — С. 21–40.
15. Отчет о д-ти Николаевского Отдела Императорского Российского Общества Садоводства за 1904 г. Николаеве Типо-Литография Бр. Л. и И. Белолипских, уг. Соборной и Спасскойул., 1906 г., 28 с.
16. Sprawozdania Українського Товариства «Просвіта» у Миколаєві на 1 січня 1909 р. // ДАМО, ф. 206, оп. 1, спр. 10, арк. 16
17. Sprawozdania Українського Товариства «Просвіта» у Миколаєві на 1 січня 1909 р. // ДАМО, ф. 206, оп. 1, спр. 10, арк. 17
18. Sprawozdania Українського Товариства «Просвіта» у Миколаєві на 1 січня 1909 р. // ДАМО, ф. 206, оп. 1, спр. 10, арк. 12.
19. Утренний курьер. — 1907. — 25 сент. — С. 3.

Надійшла до редколегії 22.02. 2012 р.